

การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของสังคมชาวนาลุ่มน้ำชี
กรณีศึกษา: บ้านหนองผือ ต.หนองบัว อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม
**Dynamic Change and Mode of Production of Peasant Society
in the Chee Basin Case Study: Ban Nongphue, Tambon Nong
Bua, Amphoe Kosumphisai, Maha Sarakham Province**

กนกพร รัตนสุธีระกุล

Kanokporn Rattanasuteerakul

ABSTRACT

The purposes of this research were to explore the economic, social and cultural context of an ecosystem and the process of ecosystem change as well as the dynamic mode of production in a peasant society. The research methodology was qualitative research. The sampling size comprised five key informants and 45 farmers' households in Ban Nongphue, which is located in northeastern Thailand. Ban Nongphue is situated on a large plain of 5,441 rai by the Chee River, consisting of 5,218 rai of agricultural area and 100 rai of residential area. This area usually suffers from floods in the rainy seasons. Most of the population are farmers growing rice twice a year; the first crop is called *Na Pee* and the second crop *Na Prung*. Their supplementary income is from selling vegetables. Their community is close knit and based on kinship. The villagers still practice traditions of the northeast or *Isan* way of life. The results of this research indicated that Ban Nongphue has gradually changed its mode of production. The changes can be seen in four distinct periods: 1) period of settlement and subsistence production, 2) period of change which followed a development trend, 3) period of commercial production and heavy investment, and 4) period from 2004 to present involving a sufficient and self-reliant economy. The dynamic of change and transformation of the farmer's community in the Chee basin was caused by both external and internal factors. The model of adaptation has two patterns: 1) the former group adjusted via agriculture sectors but with emphasis on high technology and 2) the alternative group transformed itself and thus changed to produce organic agriculture and eventually became a community applying the self-sufficient economy concept.

Keywords: Peasant society, Chee basin, change

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาสารคาม 44150

Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Humanities and Social Science, Mahasarakham University, Maha Sarakham 44150, Thailand

E-mail: kanokporn2515@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาบริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ระบบนิเวศของสังคมชาวนาลุ่มน้ำชี กระบวนการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของสังคมชาวนา และพลวัตของการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของสังคมชาวนา โดยวิธีการศึกษาวิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย ผู้รู้ ได้แก่ ผู้อาวุโสในชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน จำนวน 5 คน คราวเรือนที่ประกอบอาชีพทำการเกษตร โดยใช้วิธีการเลือกตัวอย่าง แบบเฉพาะเจาะจง จำนวน 45 คราวเรือน ผลการศึกษาพบว่า บ้านหนองผือตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยลักษณะทางภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ ติดกับลำน้ำชี มีพื้นที่ทั้งหมด 5,441 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่การเกษตร 5,218 ไร่ และเป็นที่ตั้งหมู่บ้านจำนวน 100 ไร่ จากสภาพภูมิประเทศดังกล่าว ส่งผลให้บ้านหนองผือ มักประสบปัญหาน้ำท่วมอยู่เป็นประจำในฤดูฝน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ปีละ 2 ครั้ง คือ นาปี และนาปรัง ส่วนอาชีพเสริมคือการปลูกผักเพื่อขาย ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นไปในลักษณะการช่วยเหลือกันเป็นเครือญาติ (Kinship) ชาวบ้านยังคงยึดถือวิถีวัฒนธรรมประเพณีอีสาน บ้านหนองผือมีกระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของสังคมชาวนา บ้านหนองผือ อย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยสามารถแบ่งช่วงเวลาและรูปแบบการปรับเปลี่ยนออกเป็น 4 ช่วงเวลาได้แก่ 1) ยุคตั้งถิ่นฐานและการผลิตแบบพออยู่พอกิน 2) ยุคการเปลี่ยนแปลงตามกระแสการพัฒนา 3) ยุคการทำการเกษตรเพื่อการค้าอย่างเข้มข้นและลงทุนสูง และ 4) ยุค พ.ศ. 2547 ถึงปัจจุบัน ยุคการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่ความพอเพียง และพึ่งตนเองสำหรับพลวัตการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชี พบว่ามีสาเหตุมาจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก การปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของชาวนาลุ่มน้ำชีมีอยู่ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ 1) กลุ่มที่ทำการเกษตรแบบเดิม: การปรับตัวเน้นการใช้

เทคโนโลยีสมัยใหม่ และ 2) กลุ่มที่ต้องการแสวงหาทางเลือกใหม่ ด้วยการทำการเกษตรอินทรีย์ และยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง

คำสำคัญ: สังคมชาวนา ลุ่มน้ำชี การเปลี่ยนแปลง

บทนำ

ในอดีตสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมที่เน้นการผลิตเพื่อการยังชีพ วิธีการผลิตของสังคมเกษตรกรรม หรือสังคมชาวนาเป็นวิธีการผลิตที่เน้นการผลิตเพื่อตอบสนองระดับครัวเรือน (household consumption) (ชาย, 2555) รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของสังคมชาวนามักจะมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่มุ่งเน้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญ เช่นพบว่า สังคมชาวนามักจะนิยมตั้งถิ่นฐานในที่ราบลุ่ม ใกล้แหล่งน้ำ หรือใกล้ทรัพยากรป่าไม้ ทั้งนี้เนื่องจากสังคมชาวนาจำเป็นต้องพึ่งพาทรัพยากรในการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพของสังคมชาวนาในอดีตส่วนใหญ่ มักจะได้แก่ การทำนา (ธิดา, 2544) การหาปลา การหาของป่า การปลูกพืชไร่ นับตั้งแต่ประเทศไทยได้มีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติ ภายหลังการประกาศสนธิสัญญาเบาริง (ธันวา, 2546) พบว่าวิถีการผลิตของสังคมเกษตรกรรมไทย ได้เปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเพื่อยังชีพมาสู่ระบบการผลิตเพื่อค้าขาย (ยศ, 2546) และเนื่องจากสินค้าหลักของประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งเป็นที่ต้องการของต่างประเทศ จึงเป็นผลให้มีการพัฒนาการเกษตรสู่ระบบการเกษตรสมัยใหม่อย่างรวดเร็วเพื่อเพิ่มผลผลิตให้ทันกับความต้องการของต่างประเทศ) ผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญต่อการส่งออกของประเทศไทย ได้แก่ ข้าว ยางพารา มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด ฯลฯ (ชัยวุฒิ, 2542)

ผลของการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการส่งออกสินค้าทางการเกษตรเพื่อการส่งออกได้ส่งผลกระทบต่อวิถีการผลิตของสังคมเกษตรกรรมไทย และสังคม

ชาวนา (อานันท์, 2544ก) โดยเฉพาะชาวลุ่มน้ำชีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าโดยภาพรวมเศรษฐกิจภาคอีสาน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500–ปัจจุบัน (สุวิทย์, 2529; ธิตินญา, 2553) มีการขยายตัวของภาคเกษตรสูง โดย สาเหตุสำคัญของการขยายตัว คือ การเพิ่มขึ้นของประชากร การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ การขยายพื้นที่ปลูกพืชไร่ในภาคอีสานเป็นผลมาจากนโยบายของรัฐบาล เช่น การขยายพื้นที่เพาะปลูกยาสูบในภาคอีสาน การปลูกฝ้าย ปลูกปอ และนโยบายของรัฐบาลด้านโครงสร้าง พื้นฐานทางเศรษฐกิจ เพื่อป้องกันปัญหาคอมมิวนิสต์ และเพื่อความสะดวกในการตรวจตราของเจ้าหน้าที่ และตลาดในการส่งผลผลิต นอกจากนั้นแล้วถนนยังช่วยให้ชาวบ้านอพยพเข้าไปจับจองที่ดินในเขตป่าได้สะดวก ถนนเป็นตัวเร่งให้เกิดกระแสทุนนิยมได้อย่างรวดเร็ว และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน

บ้านหนองผือ ตำบลหนองบัว อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม เป็นอีกหนึ่งหมู่บ้านที่มีอายุมากกว่า 100 ปี เป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมติดกับแม่น้ำชี และได้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแม่น้ำชีเพื่อการเพาะปลูก โดยหมู่บ้านดังกล่าวในอดีตมีวิธีการผลิตเพื่อการยังชีพ เน้นการปลูกข้าว ปลูกปลาในแม่น้ำชี และปลูกผักเพื่อยังชีพ โดยอาศัยพื้นที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำชีเพื่อการเพาะปลูกสำหรับบริโภคในครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2521 ได้มีโครงการชลประทานหนองหวายเสร็จสิ้น และมีน้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูก โดยเฉพาะการทำนา เป็นเหตุให้ชาวนาทำนาได้ 2–3 ครั้งต่อปี และสามารถปลูกผักเพื่อขาย และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเพื่อการยังชีพสู่วิธีการผลิตเพื่อการขายมากขึ้น ในปัจจุบันสังคมชาวนาบ้านหนองผือ ยังคงมีรูปแบบการผลิตข้าวเพื่อการขายและปลูกผักเพื่อขาย โดยมีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วยในการเพาะปลูก เช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง รถเกี่ยวข้าว วิธีการดำรงอยู่ ของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรม

และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนันทวันยังจะคลายความสำคัญลงในขณะที่เดียวกันชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชีเองก็ดำรงชีวิตด้วยการปรับตัวในบริบทที่แตกต่างกันเพื่อดำรงไว้ซึ่งสังคมชาวนาภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ งานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้ เพื่อศึกษาบริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ระบบนิเวศ กระบวนการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของสังคมชาวนา และศึกษาพลวัตการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของสังคมชาวนา บ้านหนองผือ ตำบลหนองบัว อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

การตรวจเอกสาร

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ได้นำเอาแนวคิดและทฤษฎีนิเวศวิทยามนุษย์ มาเป็นกรอบในการดำเนินโครงการวิจัย โดยหลักการแนวคิด ทฤษฎีนิเวศวิทยามนุษย์ ของ Park (1952; อ้างใน นิยพรรณ, 2540ก) กล่าวว่า การแบ่งสังคมออกเป็นสองระดับ คือ ระดับชีววิ (biotic) ที่อธิบายสิ่งมีชีวิตที่ดำรงชีวิตร่วมกันแบบสมานชีวิน จะมีรูปแบบการใช้ชีวิตร่วมกันแบบพึ่งพาอาศัยกัน ในแง่ของชุมชน สามารถเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ชีววิชุมชน อันหมายถึง ชุมชนที่ประชาชนมีการดำรงชีวิตร่วมกัน และมีการได้รับผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน โดยหลักการของชีวิชุมชนประกอบไปด้วย 1. การกระทำกิจกรรมร่วมกันที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ของการต่อสู้เพื่อให้ชีวิตรอดอยู่หรือต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของชุมชน เช่น การใช้ที่ดิน การตั้งถิ่นฐาน 2. การดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชนเป็นแบบสมานชีวิน คือ พึ่งพาอาศัยกัน 3. การเป็นเจ้าของที่ดินและการจัดการด้านที่อยู่อาศัยของสมาชิกในชุมชนเป็นผลมาจากการแข่งขันเชิงร่วมมือ ส่วนระดับที่สอง คือ ระดับสังคม ที่เป็นของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มองค์กร สถาบันต่างๆ โดยมีหลักการสำคัญ การสมานฉันท์ ที่ตั้งอยู่ร่วมกับบรรทัดฐานและการปรับตัวของกลุ่ม

ในขณะที่ Steward (1968; อ้างใน นิยพรรณ,

2540ข) อธิบายถึงแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (cultural ecology) ว่าเป็นแนวคิดที่ใช้อธิบายถึงความสัมพันธ์ได้ตอบระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม การปรับตัวเข้าหากันระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ในมิติของการปรับตัวที่ไปสัมพันธ์กับมิติของวัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (อานันท์, 2544 ก) นอกจากนี้ Steward (1968; อ้างใน นิยพรรณ, 2540ข) อธิบายเพิ่มว่า สิ่งแวดล้อมคือตัวกำหนดวัฒนธรรม และวัฒนธรรมเองก็มีอยู่หลายรูปแบบ แปรผันไปตามสภาพเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน โดยมีประเด็นหรือกรอบในการวิเคราะห์ การผสมผสานทางวัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อม พิจารณาจากการแบบแผนการหาเลี้ยงชีพกับสภาพแวดล้อม พฤติกรรมหรือวิถีการผลิตกับการยังชีพในแต่ละท้องถิ่น และ บทบาทของพฤติกรรมการผลิตที่มีต่อวัฒนธรรม ส่วนแนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ อธิบายไว้ว่า การรวมกลุ่มของประชากรในฐานะผู้พึ่งพิงสังคมจะต้องต่อสู้และปรับตัวกับเงื่อนไขสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่เพื่อตอบสนองการดำรงชีวิตอยู่ ซึ่งองค์ประกอบของนิเวศวิทยามนุษย์ ที่มีความสัมพันธ์กันจะประกอบด้วย ประชากร (population) การจัดระเบียบสังคม (organization) สิ่งแวดล้อม (environment) เทคโนโลยี (technology) ซึ่งทั้ง 4 องค์ประกอบมีความสัมพันธ์กัน และมีอิทธิพลต่อกันและกัน ในขณะที่สถานการณ์ทางประชากรและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง ทำให้การแก้ไขปัญหาด้านการปรับปรุงมีทางเลือก และทางเลือกดังกล่าวก็อยู่บนพื้นฐานของการปรับตัวของประชากรต่อสิ่งแวดล้อม (พัฒนาดี และวิไล, 2548) การทบทวนเอกสารดังกล่าวผู้วิจัยได้นำมาเป็นกรอบในการสร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล และการอภิปรายผลการศึกษา

วิธีดำเนินการวิจัย

กลุ่มตัวอย่างเป้าหมาย

เนื่องจากงานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ หน่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ คร้วเรือน ใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงร้อยละ 30 โดยไม่ใช้หลักความน่าจะเป็น จำนวน 45 คร้วเรือน จากประชากรทั้งหมด 148 คร้วเรือน ผู้ให้ข้อมูลหลักได้แก่ ผู้รู้ (key informant) ประกอบด้วย ผู้อาวุโสในชุมชน ผู้นำชุมชน จำนวน 5 คน และตัวแทนของคร้วเรือนจำนวน 45 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การสัมภาษณ์ การสังเกต ใช้วิธีการจดบันทึก และการถ่ายภาพประกอบ สัมภาษณ์ในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง การสนทนากลุ่ม (focus group) กับเกษตรกรที่ปรับเปลี่ยนการทำการเกษตรเคมีมาสู่การทำการเกษตรอินทรีย์

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลจากตัวแทนหัวหน้าคร้วเรือนและ ผู้รู้ ได้แก่ ผู้อาวุโสในชุมชน ผู้นำชุมชน โดยมีระยะเวลาในการดำเนินเก็บรวบรวมข้อมูล ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2548–มีนาคม พ.ศ. 2549

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำข้อมูลจากการศึกษาเอกสารรายงาน ข้อมูลที่ได้จากการสังเกต และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ด้วยกระบวนการต่างๆ มาวิเคราะห์ภาพรวม (holistic) และวิเคราะห์ข้อมูล โดยการจำแนกชนิดข้อมูล (typological analysis) และการวิเคราะห์เหตุการณ์ (event analysis)

ผลการวิจัย

การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและวิถีการดำรงชีพของสังคมชาวนาลุ่มน้ำชี

บ้านหนองผือ เป็นหมู่บ้านที่มีระยะเวลาการ

ตั้งถิ่นฐานมาเป็นเวลา 90 จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านพบว่าในอดีตสภาพหมู่บ้านหนองผือมีสภาพเป็นป่ารก เต็มไปด้วยป่าไผ่และหนองน้ำขนาดใหญ่ซึ่งเต็มไปด้วยต้นผือ พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตรเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อยู่ติดลำน้ำชีและยังเป็นเขตป่าทามทำให้ชาวบ้านสามารถทำนาได้ตลอดทั้งปี (พรมมี เดชพลมาตย์, สัมภาษณ์ : 2549) นอกจากนั้น ชาวบ้านยังประกอบอาชีพที่หลากหลาย เช่น การปลูกผักเพื่อขาย การเลี้ยงปลาในกระชัง การหาปลาในแม่น้ำ กระบวนการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ของสังคมชาวนาบ้านหนองผือ มีรูปแบบการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยสามารถแบ่งช่วงเวลาและรูปแบบการปรับเปลี่ยนออกเป็น 4 ช่วงเวลา ได้แก่

1. ยุคตั้งถิ่นฐานและการผลิตแบบพออยู่พอกิน (อดีต-ปี 2507) ชุมชนยังมีวิธีการผลิตแบบยังชีพ (subsistence economy) เน้นกระบวนการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการในการบริโภคระดับครัวเรือน (household consumption) (Moerman, 1968) ผลผลิตส่วนเกินถูกนำมาแลกเปลี่ยนภายในชุมชน (อานันท์, 2544ข) ให้ความสำคัญสูงต่อประเพณี วัฒนธรรม ที่เกี่ยวกับวิธีการผลิต เช่น พิธีกรรมขึ้นปลง ลงเลี้ยง การกำหนดวันที่ดีในการปักดำ การถอนกล้า หรือการเกี่ยวข้าว เน้นการใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ

2. ยุคการเปลี่ยนแปลงตามกระแสการพัฒนา (2507-2520) การผลิตของสังคมชาวนาบ้านหนองผือในยุคของการเปลี่ยนผ่านนี้ในด้านการทำงานยังคงเน้นหนักเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและมีขายบ้างในส่วนที่เหลือ ในการทำนาชาวบ้านยังคงทำนาปีเพียงครั้งเดียว แต่ในกระบวนการในการทำนาของชาวบ้านในยุคนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ชาวบ้านเริ่มใช้ปุ๋ยเคมี และมีการใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในกระบวนการทำนาซึ่งสะดวกและสามารถร่นระยะเวลาในการผลิตของเกษตรกร นอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมการผลิตที่เพิ่มขึ้นมา คือการปลูกผักสวนครัวเพื่อส่ง

ขายไปยังตลาดที่อยู่ใกล้เคียง (รังสรรค์ เดชพลมาตย์, สัมภาษณ์ : 2549) ในการผลิตทั้งการทำนาและการปลูกผักจะทำงานในคนละช่วงเวลาโดยการทำงานจะทำในช่วงฤดูฝน ส่วนการปลูกผักจะทำในฤดูแล้งและการเลี้ยงปลาในกระชังควบคู่กันไป (สมเดช ราชประมาตย์, สัมภาษณ์: 2549) ผลของการมีกิจกรรมการผลิตที่หลากหลายทำให้แรงงานที่มีอยู่ภายในครัวเรือนไม่เพียงพอต่อการผลิตที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อขาย ดังนั้น ปรากฏการณ์การจ้างแรงงานในพื้นที่จึงเป็นเสมือนการปรับตัวอย่างหนึ่งของชุมชนชาวนาเพื่อรองรับระบบการผลิตตามกระแสของทุนนิยม ในขณะที่เดียวกันก็ใช้แรงงานของตนเองให้เข้มข้นขึ้น

3. ยุคการทำการเกษตรเพื่อการค้าแบบเข้มข้นและลงทุนสูง: การปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลง (ปี พ.ศ. 2521-2547) เนื่องจากเกิดภาวะน้ำท่วมใหญ่ และกินเวลายาวนานมากถึง 3 เดือน ทำให้ผลผลิตข้าวนาปีได้รับความเสียหาย รัฐโดยกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ร่วมกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ได้ให้การสนับสนุนให้ชาวนาบ้านหนองผือ ทำนาปรังเพื่อทดแทนข้าวนาปีที่เสียหายจากน้ำท่วม โดยกรมส่งเสริมการเกษตรได้ให้การสนับสนุนในด้านเมล็ดพันธุ์ข้าวปลูกให้แก่เกษตรกร ส่วนธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ให้การสนับสนุนด้านปุ๋ยเคมี และเงินกู้เพื่อเป็นทุนให้แก่เกษตรกรที่ประสบปัญหาน้ำท่วม ผลจากปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ชาวนาปรับตัวด้วยการทำนา 2 ครั้งใน 1 รอบปี คือ นาปีและนาปรัง เพื่อเป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาผลผลิตข้าวนาปีที่เสียหายจากภาวะน้ำท่วม ในขณะเดียวกันวิธีการทำการเกษตรของชาวนาในยุคนี้เป็นยุคที่ชาวบ้านมีการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากขึ้น เช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช และ ระบบการจ้างแรงงาน เพื่อตอบสนองการผลิตที่มากขึ้น เช่น การปลูกผัก การเลี้ยงปลาในกระชัง ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่ขาดเอาหลักความต้องการของตลาดเป็นตัวกำหนดกิจกรรมการผลิต

4. ยุค พ.ศ. 2547-ปัจจุบัน ยุคของการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่ความพอเพียง และพึ่งตนเอง ผลกระทบของวิธีการผลิตที่พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากเกินไป ประกอบกับสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ การแพร่ระบาดของแมลงศัตรูพืช ส่งผลให้ชาวนาบางส่วนเริ่มแสวงหาทางออกของปัญหาประกอบการเข้ามาของแนวคิดเกษตรอินทรีย์ จากการส่งเสริมของหลายหน่วยงาน และการเข้ามาสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานเครือข่ายการสร้างเสริมสุขภาพจังหวัดมหาสารคาม (สสส.มก.) ในการหนุนเสริมให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการเกษตรเคมีมาสู่เกษตรอินทรีย์ ด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาและด้วยการพัฒนาองค์ความรู้ท้องถิ่นของเกษตรกร ส่งผลให้ชาวนาบางส่วนปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของตนเอง (อรุณวดี หงส์อุดร, สัมภาษณ์: 2545) โดยพบว่ามีชาวนาจำนวน 30 หลังคาเรือน คิดเป็นร้อยละ 20.27 รวมกลุ่มกันจัดตั้งกลุ่มเกษตรอินทรีย์เพื่อสุขภาพ เพื่อแสวงหาทางออกของปัญหาที่เกิดจากสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม โดยได้รวมตัวกันปลูกผักปลอดสารพิษและปรับวิธีการผลิตข้าวอินทรีย์ และสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มองค์กรชุมชน เพื่อสร้างทางเลือกให้แก่ตนเอง จนนำมาสู่การพึ่งตนเองและเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงของจังหวัดมหาสารคาม

พลวัตการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของสังคมชาวนาลุ่มน้ำชี

สำหรับพลวัตการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชีพบว่ามีความเสี่ยงจากปัจจัยภายในและภายนอก โดยจากการสัมภาษณ์นายรังสรรค์ เดชพลมัตย์ (2549) กล่าวว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนนั้นส่วนใหญ่เป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐที่ส่งเสริมการผลิตเพื่อขาย ชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกมากขึ้น ส่วน

ระดับความเข้มข้นหรือระดับของการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่จะมาจากปัจจัยภายนอกอันเนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ ได้แก่ การสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ การสร้างระบบชลประทาน การเข้ามาของถนนและโครงสร้างพื้นฐาน รวมถึงเทคโนโลยีการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ทันสมัย ปัจจัยต่างๆเหล่านี้ ส่งผลให้สังคมชาวนาลุ่มน้ำชีมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว (ทรงพล สุวรรณสม, สัมภาษณ์: 2549) ดังนั้นอาจสรุปได้ว่าพลวัตของกระบวนการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของชาวนาลุ่มน้ำชีมีลักษณะของปรากฏการณ์แบบค่อยเป็นค่อยไป มีลักษณะการเป็นพลวัตสูงกล่าวคือ มีรูปแบบการเปลี่ยนแปลงในระดับที่เข้มข้นอันเป็นผลมาจากระบบตลาด นโยบายการพัฒนาของรัฐที่มุ่งตอบสนองระบบเศรษฐกิจ ผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลกระทบต่อกระบวนการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของชาวนา และการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรลุ่มน้ำชีอย่างเข้มข้น เช่น การผลิตข้าวเพื่อขาย เพื่อตอบสนองระบบตลาด และกลไกตลาดมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในกระบวนการผลิตของเกษตรกร โดยการผลิตเพื่อขายนำไปสู่ความจำเป็นในการมุ่งหวังผลตอบแทนเชิงเศรษฐกิจด้วยการเร่งการผลิตโดยการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ส่งผลให้คุณภาพของดินขาดความอุดมสมบูรณ์ เสื่อมคุณภาพ และนำมาสู่การลดลงซึ่งความหลากหลายของระบบนิเวศของชุมชน ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตดังกล่าว ส่งผลให้ชุมชนพยายามที่จะปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของชาวนาลุ่มน้ำชีภายใต้วิธีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปใน 2 ลักษณะด้วยกันคือ

1. กลุ่มที่ทำการเกษตรแบบเดิม: การปรับตัวโดยการใช้เทคโนโลยีขั้นสูงในภาคการเกษตร เพื่อลดระยะเวลาในการดำเนินกิจกรรมทางการเกษตร เช่น รถเกี่ยวข้าว รถสีข้าว รถไถนาเดินตาม นอกจากวัตถุประสงค์เพื่อลดระยะเวลาแล้ว ยังเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงานในพื้นที่ที่มีมักจะพบเห็น

เมื่อฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันทำให้ความต้องการแรงงานเพื่อการเก็บเกี่ยวผลผลิตเพิ่มมากขึ้น นอกเหนือจากกิจกรรมการปลูกข้าวแล้ว ชาวนายังได้สร้างหลักประกันความเสี่ยงด้วยการปรับตัวต่อวิถีการผลิตกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย โดยอาศัยทรัพยากรของท้องถิ่นเป็นปัจจัยหลักในการผลิตกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น ปลูกผักเพื่อขาย และมีการใช้ชาฆ่าแมลง และสารกำจัดศัตรูพืชอย่างเข้มข้น การเลี้ยงปลาในกระชัง ส่วนในด้านแรงงานวัยหนุ่มสาวนิยมอพยพแรงงานกลุ่มดังกล่าวจะขยับและเคลื่อนตัวเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างเข้มข้น มีการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยในกิจกรรมการผลิตทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะพืชเศรษฐกิจได้แก่ ข้าว มีการแสวงหาเทคนิคในการเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น มีแนวโน้มการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกสูงมาก ละเลยระบบเศรษฐกิจชุมชน มีกระบวนการผลิตที่มุ่งตอบสนองระบบตลาดผลิตเพื่อขายเป็นเป้าหมายหลัก การแทรกซึมของระบบการตลาดจากภายนอกจะเป็นแรงบีบให้เกิดระบบการดักดวงกำไรส่วนตัว กลไกของการช่วยเหลือเกื้อกูลจะเริ่มคลายความสำคัญลง ตลอดจนมีการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างเข้มข้นเพื่อตอบสนองการเจริญเติบโตของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ชาวนากลุ่มนี้มีความยึดหยุ่นหลากหลายในการประกอบอาชีพค่อนข้างมาก ไม่มีการยึดติดอยู่กับพื้นที่หรืออาชีพใดอาชีพหนึ่ง ซึ่งรูปแบบดังกล่าวมีชาวนาจำนวนมากที่อยู่ในรูปแบบที่ 1

2. กลุ่มที่ต้องการแสวงหาทางเลือกของการหลุดพ้น: ปรับตัวด้วยเกษตรอินทรีย์ โดยหันไปทำเกษตรอินทรีย์ และเศรษฐกิจพอเพียง ผลสืบเนื่องจากกระแสระบบทุนนิยมก่อให้เกิดผลกระทบในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ส่งผลให้เกิดการสะสมของสารพิษในระบบนิเวศ และสุขภาพของชาวนา ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศลดลง ในขณะที่ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้น แรงงานในพื้นที่

ขาดแคลน ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นถูกละเลย ผลจากปัญหาดังกล่าวทำให้เกิดกลุ่มชาวนากลุ่มหนึ่งในชุมชน ได้พยายามแสวงหาทางออกให้กับปัญหาดังกล่าว ด้วยการแสวงหาแลกเปลี่ยนเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของคนทั้งชุมชน โดยให้ผู้เฒ่าหรือผู้รู้เหตุการณ์ต่างๆ ในชุมชนมาร่วมกันจัดลำดับเหตุการณ์สำคัญๆ เพื่อให้คนในชุมชนได้ทราบผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง และมองเห็นแนวโน้มความรุนแรงของปัญหาที่จะมีมากขึ้นเรื่อยๆ จึงได้เกิดการพัฒนาและจัดทำโครงการเกษตรอินทรีย์เพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมบ้านหนองผือ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณสำหรับการจัดกระบวนการเรียนรู้ จากศูนย์ประสานงานโครงการสร้างเสริมสุขภาพ จังหวัดมหาสารคาม (สสส.มค) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว. มหาสารคาม) โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การพัฒนาปัจจัยการผลิตเพื่อใช้ในการลดต้นทุนด้านเกษตรกรรมภายใต้แนวคิดการพึ่งตนเอง โดยเกษตรกรสามารถ ลด ละ เลิกการใช้สารเคมีทางการเกษตร เพื่อการผลิตอาหารที่ปลอดภัย รวมทั้งการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมอย่างยั่งยืน หรือที่เรียกว่า “อยู่ชุมชนเย็น” โดยมีการจัดกิจกรรม การศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบ เป็นอีกหนึ่งวิธีการในการสร้างประสบการณ์เรียนรู้ทางความคิดและการปฏิบัติจากพื้นที่ต้นแบบ โดยจะรวมถึงแนวคิด หลักการ เทคนิค และการจัดการระบบเกษตรที่เอื้อต่อสุขภาพภายใต้หลักคิด “การพึ่งตนเอง” การลด ละ เลิก การใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และยาปราบศัตรูพืช สร้างสารทดแทน เช่น ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ เพื่อต้องการสร้างรายได้ลดรายจ่าย และการพยายามที่จะสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นกับระบบนิเวศ กลุ่มดังกล่าวนี้พยายามที่จะสร้างทางเลือกให้เกิดขึ้นในหลายๆมิติ เช่น การพยายามรื้อฟื้นระบบภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาดั้งเดิมตามคำสอนของบรรพบุรุษ เช่น การนำเอาระบบการเกี่ยวข้าวเอาแรงกลับมาใช้ การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำเกษตรอินทรีย์

โดยการถ่ายทอดให้ลูกหลาน และเชื่อมต่อไปยังโรงเรียนในชุมชน

นอกเหนือจากการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเกษตรเคมีอย่างเข้มข้นสู่กระบวนการปรับเปลี่ยนสู่การทำเกษตรอินทรีย์ แล้วชาวนากลุ่มนี้ยังได้น้อมนำเอาแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำริสวามิภักดิ์มาพัฒนาต่อขอองค์ความรู้ควบคู่กับการทำการเกษตรปลอดสาร จนสามารถเป็นหมู่บ้านดีเด่นในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง และได้รับงบประมาณดำเนินโครงการหมู่บ้านสร้างเสริมสุขภาพตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงหมู่บ้านหนองผือ จังหวัดมหาสารคาม โดยมีการออกแบบคิดเศรษฐกิจพอเพียง ศึกษาดูงานในพื้นที่ต้นแบบ เกษตรกรได้เรียนรู้แนวคิด เทคนิค การจัดการองค์กร การแปรรูป และการตลาด เช่น การผลิตและการส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ การบริหารจัดการโรงสีชุมชน และการพัฒนากองทุนหมู่บ้าน เป็นต้น โดยมากชาวบ้านในกลุ่มดังกล่าวนี้ มีจำนวนน้อย อยู่ภายใต้สมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์เพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ประมาณ 30 คน ที่สามารถจะสร้างทางเลือก และปรับตัวในมิติที่แตกต่างไปจากระบบเศรษฐกิจกระแสหลัก โดยเน้นการพึ่งตนเองที่สมดุล และสอดคล้องกับระบบธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับกระแสการพัฒนาที่ยั่งยืน

สรุป

การเข้ามาของระบบทุนนิยมที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อขีฟ ไปสู่การผลิตเพื่อขาย ได้เป็นกลไกที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนชาวนากลุ่มน้ำชีมีการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต โดยการจับจองพื้นที่และขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด ประกอบกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ การจัดสรรระบบชลประทาน ความพร้อมระบบคมนาคม ล้วนแล้วแต่เป็นปัจจัยเร่งที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตที่มุ่งเน้นผลิตเพื่อขาย ผลของการเปลี่ยนแปลงวิถีการ

ผลิตก่อให้เกิดการยอมรับเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ เช่นรถไถนาเดินตาม รถเกี่ยวข้าว ตลอดจนปุ๋ยเคมีอันเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของกระบวนการผลิต ผลกระทบที่ตามมาได้แก่ ภาวะน้ำท่วมขังเป็นระยะเวลานาน อันเกิดจากการเก็บกักน้ำของเขื่อนอุบลรัตน์ ภาวะของการผลิตที่เน้นการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ในขณะที่เดียวกันชุมชนชาวนาเองก็ได้พยายามปรับตัวให้เข้ากับพลวัตของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยได้พบว่ามีการปรับตัวทางด้านอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น เช่น การทำงานในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร แต่กลุ่มดังกล่าวก็มีความเข้มข้นสูงต่อการพึ่งพาเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ เลื่อนไหลไปตามกระแสของระบบกลไกตลาด ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมักจะเป็นกลุ่มที่พยายามจะแสวงหาทางออกของการดำรงชีวิตอยู่อย่างพอเพียง ภายใต้ภายใต้ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มนี้มีจำนวนน้อย และไม่ได้ปฏิเสธกระแสการพัฒนาของระบบเศรษฐกิจ หากแต่เลือกแสวงหาเทคโนโลยีที่เหมาะสมและไม่ทำลายสภาพแวดล้อมมาพัฒนาประยุกต์ใช้ กลุ่มดังกล่าวเกิดกระแสแนวคิดการพึ่งตนเอง การทำการเกษตรแบบยั่งยืนจากการกระตุ้นของหน่วยงานภายนอก เช่นศูนย์ประสานงานโครงการสร้างเสริมสุขภาพจังหวัดมหาสารคาม (สสส.มค.) สำนักงานกองทุนวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว.) เข้ามากระตุ้นและส่งเสริม การเรียนรู้ การศึกษาดูงานจากราชศรีมาโสภ ๑๒๑ จนก่อให้เกิดการพัฒนาพื้นที่หรือชุมชนของตนเองสู่การสร้างศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง และกลุ่มเกษตรอินทรีย์เพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

แนวโน้มของชุมชนดังกล่าวในอนาคต มีรูปแบบความหลากหลายของอาชีพมากขึ้น มีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกอย่างใกล้ชิด การคมนาคมขนส่ง และโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนนจะเป็นตัวหลักของการเชื่อมทรัพยากรระหว่างเมืองและชนบท อย่างไรก็ตาม สังคมชาวนาของกลุ่มน้ำชีเองก็

กำลังขับเคลื่อนปรากฏการณ์ของสังคมประเพณี วัฒนธรรมอย่างช้าๆสู่สังคมประเพณีวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่มีการผสมผสานและสอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบันมากขึ้น โดยพยายามดำรงไว้ซึ่งความเป็นสังคมชาวนา (Shanin, 1971) อีสานที่มีวิถีการผลิตภายใต้ระบบนิเวศลุ่มน้ำชี แต่ในขณะที่เดียวกันก็พยายามที่จะปรับตัวของสังคมชาวนาให้สามารถดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกไว้ได้โดยพยายาม อนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชุมชน เพื่อเป็นแหล่งยึดเหนี่ยวทางสังคมร่วมกัน เช่น การทำบุญสังฆทาน การทำการเกษตรอินทรีย์ที่พยายามจะอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในอนาคตได้ เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติมีความสำคัญต่อการดำรงชีพของชาวนาค่อนข้างสูงเนื่องจากมีวิถีการผลิตที่สอดคล้องและสัมพันธ์กับระบบนิเวศของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับงานแปลของ มงคล (2554) ที่กล่าวว่าเศรษฐกิจการเมืองของชาวนาที่แสดงออกให้เห็นพฤติกรรมของชาวนาที่เกิดการเปลี่ยนแปลง อันเนื่องมาจากการปรับตัวของชาวนาให้เข้ากับสถานการณ์ภายนอกที่บีบบังคับ (Popkin, 1968) ดังนั้น การวิเคราะห์สังคมชาวนาในยุคปัจจุบันจึงมีความซับซ้อนมากขึ้นอันเนื่องจากสภาพแวดล้อม เช่น การเปลี่ยนแปลงด้านประชากร ด้านนิเวศวิทยา ด้านโครงสร้างสังคม และ ด้านการเมือง สิ่งเหล่านี้จะเป็นปัจจัยที่สำคัญในการผลักดันพฤติกรรมใหม่ของสังคมชาวนา ในขณะที่งานของ พฤษชัย (2551) กล่าวว่าสังคมชาวนาในปัจจุบันมิได้เป็นภาพที่หยุดนิ่งตามอุดมคติที่เคยตั้งไว้ หากแต่สังคมชาวนาในยุคปัจจุบันตกอยู่ภายใต้การพัฒนาทุนนิยม ที่ชาวนาต้องปรับตัวตามระบบทุนด้วยการบริหารจัดการทุนและแรงงานอย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการรับจ้างนอกภาคการเกษตร การอพยพเคลื่อนย้ายแรงงาน ในขณะที่เดียวกันก็ยังดำรงชีวิตของการผลิตข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน หรือ ระดมทุนจากแหล่งต่างๆเพื่อการรักษาที่ดินไว้เพื่อฐานการผลิตของครอบครัว และการสร้าง

เครือข่ายทางสังคม ในขณะที่ อรรถจักร์ (2554) กล่าวว่า การปรับตัวของชาวนาในชุมชนต่างๆเป็นไปในสองลักษณะ ได้แก่ ด้านหนึ่ง ได้ร่วมกันสร้างกฎเกณฑ์หรือระบบของสังคมชาวนาขึ้นมาเพื่อที่จะประกันความปลอดภัยในการเพาะปลูกและการมีชีวิตรอด ไม่ว่าจะเป็นการรวมมือกันปลูกข้าวหรือการสร้างกฎเกณฑ์ของระบอบทรัพย์สินชุมชน (common property regime) เพื่อถักถัก แต่ในอีกด้านหนึ่ง การขยายตัวของการผลิตเพื่อขายก็ได้ทำให้กลุ่มคนบางกลุ่มในชนบทสามารถสะสมทุนได้มากกว่าคนอื่น ได้เริ่มเกิดการแตกตัวทางชนชั้นขึ้นมา แต่กฎเกณฑ์ของสังคมชาวนาที่ได้สร้างขึ้นมาทำให้การแตกตัวทางชนชั้นไม่ส่งผลกระทบรุนแรงต่อชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ อภิชาติ (2553) ที่กล่าวว่า ในปัจจุบันสังคมชาวนาเริ่มสูญเสียอิสระในกิจกรรมการผลิตของตนเนื่องจากถูกระบบและกลไกของตลาดที่ทำให้เกิดภาวะหนี้สิน ทั้งเทคโนโลยีการผลิตซึ่งต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น ผลดังกล่าวส่งผลให้เกิดการปรับตัวการดำรงอยู่ของสังคมชาวนาด้วยลักษณะ 2 รูปแบบ ได้แก่ ปรับตัวด้วยการยอมจำนน ต่อภาวะหนี้สิน และระบบตลาด แต่ก็ต้องดิ้นรนแสวงหาทางเลือกมากขึ้นโดยการปรับรูปแบบการผลิต และ ขายแรงงานของตน (ยศ, 2546) ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งปรับตัวด้วยการดิ้นรนแสวงหาทางเลือกใหม่ ด้วยความพยายามแสวงหากระบวนการผลิตทางเลือก ยึดอุดมการณ์ความพอเพียง และพยายามสร้างอิสระในการผลิตและการดำรงชีวิตของตน

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับสังคมชาวนาภาคอีสานลุ่มน้ำชีตามกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมพบว่าสังคมชาวนาลุ่มน้ำชีมีความเป็นพลวัต เคลื่อนที่เลื่อนไหลและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมภายใต้การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีทางการผลิต การบริหารจัดการแรงงานทั้งในระดับครัวเรือนและในระดับชุมชน ส่วนเหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงนั้นพบว่ามีสาเหตุมาทั้งจากปัจจัย

ภายนอกได้แก่ นโยบายของรัฐในการตอบสนองระบบเศรษฐกิจผลิตเพื่อการขาย กลไกของตลาดในการกำหนดราคาผลผลิต ส่วนปัจจัยภายในได้แก่ การปรับตัวของครัวเรือนในฐานะหน่วยของการผลิตที่ตอบสนองระบบเศรษฐกิจของสังคมชาวนา ด้วยการแสวงหาหรือสร้างกิจกรรมการผลิตที่หลากหลายมากขึ้นเพื่อรับมือกับความเสี่ยงภัยธรรมชาติ และการจัดการแรงงาน (Chayanov, 1986) ไปพร้อมกับการเผชิญหน้ากับสถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ลดลงอย่างรวดเร็วทั้งเชิงปริมาณ และคุณภาพ (สุริยา และพัฒนา, 2538)

ดังนั้น สังคมชาวนาในกลุ่มน้ำจึงจำเป็นต้องต่อสู้ปรับตัว เพื่อการดำรงไว้ซึ่งฐานการผลิตของชาวนาโดยการพยายามปรับตัวในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป โดยตั้งอยู่บนฐานของทุนที่มีอยู่และพยายามสร้างและฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเองเพื่อเป็นกลไก หรือกลยุทธ์หนึ่งในการลดความเสี่ยงต่อภาวะการเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยมโลก

ข้อเสนอแนะ

1. กระบวนการพัฒนาจากนโยบายรัฐควรมีการพิจารณาถึงผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในกลุ่มน้ำ ซึ่งนโยบายการพัฒนาจึงควรให้ความสำคัญต่อสังคมชาวนาและสร้างนโยบายการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของการช่วยเหลือชาวนามากกว่ามุ่งตอบสนองระบบทุนนิยม

2. สังคมชาวนาเป็นสังคมที่มีลักษณะของความหลากหลายและสัมพันธ์กับระบบนิเวศ ดังนั้นควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อบ่งชี้ถึงรูปแบบความสัมพันธ์ของสังคมชาวนาต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการพัฒนาองค์ความรู้ของท้องถิ่นเพื่อยกระดับสังคมชาวนาให้สามารถปรับตัวให้ทันกับกระแสโลก

3. การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ตลอดจนการสร้างเครือข่ายชาวนา ควรสร้าง

ยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาองค์กรชาวนาให้เข้มแข็ง และมีพื้นที่ทางสังคมแก่สังคมชาวนาในการแสดงความเป็นอัตลักษณ์ของตนเอง

4. การสร้างระบบการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่หลากหลายที่อยู่บนพื้นฐานของความสอดคล้องกับฐานนิเวศของชุมชน (sustainable agriculture) ควรเป็นมาตรการสำคัญในการสร้างทางเลือกให้แก่สังคมชาวนา

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยนี้ได้รับงบประมาณสนับสนุนการดำเนินโครงการวิจัยจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

เอกสารอ้างอิง

- ชัยวุฒิ ชัยพันธุ์. (2542). *การจัดการ การเกษตร ทรัพยากรธรรมชาติ และการท่องเที่ยว*. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์.
- ชาย โปสิตา. (2555). *ชนบทไทยในวิถีสันติ*. วารสารราชบัณฑิตยสถาน, 37(4), 163–185.
- ทรงพล สุวรรณสม. (20 พฤศจิกายน 2549). สัมภาษณ์ โดย กนกพร รัตนสุธีระกุล, การเปลี่ยนแปลงการผลิตของชุมชน, บ้านหนองผือ อำเภอโกสุมพิสัย, มหาสารคาม.
- ธิดา สาระยา. (2544). *ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์.
- ธิดิญา เหล่าอัน. (2553). *ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ "สังคมชาวนา" อีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2500–2550: ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- ธันวาท ใจเที่ยง. (2546). *หมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์.

- นิยพวรรณ วรรณศิริ. (2540ก). *มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อ้างถึง Park, R.E. 1952. *Human Communities*. New York: The Free Press.
- นิยพวรรณ วรรณศิริ. (2540ข). *มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อ้างถึง Steward, J.H (1968). *Cultural Ecology*. *International Encyclopedia of the Social Science*, 4, 337-344
- พรมมี เดชพลมาตย์. (12 พฤศจิกายน 2549). สัมภาษณ์ โดย กนกพร รัตนสุธีระกุล, การประกอบอาชีพของชุมชนในอดีต, บ้านหนองผือ อำเภอโกสุมพิสัย, มหาสารคาม.
- พฤกษ์ เถาถวิล. (2551). การดำรงอยู่ของสังคมชาวนา: กรณีศึกษา ปัญหาหนี้สินในหมู่บ้านชานเมือง. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 4(5), 14-15.
- พัฒนาวิ ชูโต และ วิไล วงศ์สืบชาติ. (2548). โลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย แนวสู่การศึกษาทางนิเวศวิทยามนุษย์. *วารสารประชากรศาสตร์*, 21(2), 50-51.
- มงคล ด่านธานีพันธ์. (2554). *เศรษฐกิจการเมืองของชาวนา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แปลจาก David. J. Greenwood. 2012. *The political economy of peasant family farming*. New York, NY: The Rural Development Committee, Center for International Studies, Cornell University.
- รังสรรค์ เดชพลมาตย์. (12 พฤศจิกายน 2549). สัมภาษณ์ โดย กนกพร รัตนสุธีระกุล, การเปลี่ยนแปลงการผลิตของชุมชน, บ้านหนองบัว อำเภอโกสุมพิสัย, มหาสารคาม.
- ยศ สันติสมบัติ. (2546). *พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมเดช ราประมาณย์. (13 พฤศจิกายน 2549). สัมภาษณ์ โดย กนกพร รัตนสุธีระกุล, การเปลี่ยนแปลงการผลิตของชุมชน, บ้านหนองบัว อำเภอโกสุมพิสัย, มหาสารคาม.
- สุริยา สมทุภดี และ พัฒนา กิตติอาษา. (2538). *กรวดหิน-ดิน-ทราย รัฐทุนนิยม และชาวนาในยุคโลกาภิวัตน์*. นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานิตน์, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุวิทย์ ชีรสอวดี. (2529). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกลุ่มแม่น้ำชีในรอบ 5 ทศวรรษสุดท้าย: การเปลี่ยนแปลงการผลิตและผลกระทบ. *วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์*, 4(4), 76-77.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2554). *หกทศวรรษของความเปลี่ยนแปลง “ชนบท” (จบ)*. กรุงเทพฯ: ชุรัก. (30 ธันวาคม 2554)
- อภิชาติ ทองอยู่. (2553). การเดินทางของสังคมชาวนาในกระแสเศรษฐกิจใหม่. *ไทยโพสต์*. (9 ตุลาคม 2553)
- อรุณวดี หงส์อุดร. (30 พฤศจิกายน 2549). สัมภาษณ์ โดย กนกพร รัตนสุธีระกุล, กระบวนการรวมกลุ่มของชุมชน, บ้านหนองบัว อำเภอโกสุมพิสัย, มหาสารคาม.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544ก). *มิติชุมชน วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยลัทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544ข). *วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
- Chayanov, A. V. (1986). *The theory of peasant*

- economy*. Great Britain: Manchester University Press.
- Moerman, M. (1968). *Agricultural change and peasant choice in a Thai village*. Berkeley: University of California Press.
- Popkin, S. L. (1968). *The rational peasant*. Berkeley : University of California Press.
- Park, R. E. (1952). *Human communities*. New York: The Free Press.
- Shanin, T. (1971). *Peasant and peasant societies*. Harmondsworth: Penguin.
- Steward, J. H. (1968). Cultural ecology. *International Encyclopedia of the Social Science*, 4, 337–344
- TRANSLATED THAI REFERENCES**
- Chaipun, C. (1999). *Management agriculture natural resources and tourism*. Bangkok : Chulalongkorn University Press. [in Thai]
- Chooto, P., & Wongsuchan, W. (2005). Globalization with changing Thai society: The guideline of human ecology. *Journal of Demography*, 21(2), 50–51. [in Thai]
- Dantanin, M. (2011). *The political economy of a peasant family*. Bangkok: Chulalongkorn University Press. Translated from David.J. Greenwood. 2012. The political economy of peasant family farming. New York, NY: The Rural Development Committee, Center for International Studies, Cornell University. [in Thai]
- Dechpolemart, P. (2006, November 12). Interviewed by Rattanasuteerakul, K. [Tape recording]. The occupational of community in the past. Ban Nongphue Amphoe Kosumphisai, Maha Sarakham. [in Thai]
- Dechpolemart, R. (2006, November 12). Interviewed by Rattanasuteerakul, K. [Tape recording]. Rattanasuteerakul, Change productivity in community. Ban Nongphue Amphoe Kosumphisai, Maha Sarakham. [in Thai]
- Hong-udon, A. (2006, November 13). Interviewed by Rattanasuteerakul, K. [Tape recording]. Rattanasuteerakul, The process of group organization. Ban Nongphue Amphoe Kosumphisai, Maha Sarakham. [in Thai]
- Jaithiang, T. (2003). *Farmer village revolution on land of the Northeast*. Bangkok: Chulalongkorn University Press. [in Thai]
- Kanjanaphan, A. (2001a). *Community dimensions, local thinking with right, power and resources management*. Bangkok: The Office of Thailand Research Fund (TRF). [in Thai]
- Kanjanaphan, A. (2001b). *Complexity thinking in community research: Dynamic and community potential in development*. Bangkok: The office of Thailand Research Fund (TRF). [in Thai]
- Laoan, T. (2010). *Economic changes of the "Peasant Society" in Isan region, from 1957–2007: A case study of Kugasing village, Roi Et province* (Unpublished master's thesis). Chiang Mai University, Chiang Mai. [in Thai]
- Mongkolert, M. (2012). *The political economy of peasant family farming*. Bangkok: Chulalongkorn University Book Center Translated from D. J. Greenwood. 2012. The political economy of peasant family farming. New York: The Rural Development Committee, Center for International Studies, Cornell

- University. [in Thai]
- Posita, C. (2014). Thai rural in capitalism. *The Journal of the Royal Institute of Thailand*, 37(4), 163–185. [in Thai]
- Rapramart, S. (2006, November 13). Interviewed by Rattanasuteerakul, K. [Tape recording]. Change productivity in community. Ban Nongphue Amphoe Kosumphisai, Maha Sarakham. [in Thai]
- Santisombat, Y. (2003). *Dynamic and flexible of peasant society: Community in North region's economy and paradigm shift of community in the third world*. Chiang Mai: Biodiversity and Indigenous Knowledge Studies Center for Research and Sustainable Development, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University Press. [in Thai]
- Samutakub, S., & Kitiarsa, P. (1995). *Grit-stone-soil-sand capital state and peasant in globalization*. Nakhon Ratchasima: Thai Study Illustration Room Institute of Social Technology, Suranaree University of Technology. [in Thai]
- Santayanuruk, A. (2011, 30 December). Six decade of “rural” change (ending). *Bangkok biz news*. [in Thai]
- Saraya, T. (2001). *Siam peasant's history*. Bangkok: Amarin Book Center. [in Thai]
- Siriphat, D. (1989). *Conscience agriculture*. Bangkok: Komol Kemthong Foundation Press. [in Thai]
- Suwansom, T. (2006, November 20). Interviewed by Rattanasuteerakul, K. [Tape recording]. Rattanasuteerakul, Change productivity in community. Ban Nongphue Amphoe Kosumphisai, Mahasarakham. [in Thai]
- Taotawin, P. (2008). The persistence of peasant societies: A case study of debt issue in semi-urban village. *Journal of Liberal Art*, 4(5), 14–15. [in Thai]
- Theerasasawat, S. (1986). The history of Chee basin's economy in last five decades: The production of change and impact. *Thammasat Economic Journal*, 4(4), 76–77. [in Thai]
- Thitawasan, S. (1994). *Principles of vegetable production*. Bangkok: V.B. Book Center Press. [in Thai]
- Tongyue, A. (2010, 9 October). The journey of peasant societies in new economy trend. *ThaiPost*. [in Thai]
- Wannasiri, N. (1997a). *Socio anthropology and culture*. Bangkok: Kasetsart University Press. Cited in Park, R. E. (1952). *Human Communities*. New York: The Free Press. [in Thai]
- Wannasiri, N. (1997b). *Socio anthropology and culture*. Bangkok: Kasetsart University Press. Cited J. H. Steward (1968). Cultural ecology. *International Encyclopedia of the Social Science*, 4, 337–344. [in Thai]